

«Бекитемин»

Баткен мамлекеттик университети

Окуу иштери боюнча проректору

б.и.к., доцент

Миралы кызы Анара

2024

Протокол №1

Баткен мамлекеттик университетинин Социалдык-экономикалык жана укук кафедрасынын кеңейтилген отуруму

Баткен шаары

22-январь, 2024-жыл

Отурумдун төрагасы – Баткен мамлекеттик университетинин экономика жана чарба иштери боюнча проректору, (08.00.05) э.и.к., доцент Усонов М. М.

Отурумдун катчысы - Баткен мамлекеттик университетинин Социалдык-экономикалык жана укук кафедрасынын ага окутуучусу Дуйшеев Э. К.

Катышкандар: Карбекова А. Б. – (08.00.05) экономика илимдеринин доктору, ЖАГУ профессору; Самиева К. Т. – (08.00.05) экономика илимдеринин кандидаты, ОшТУнун доценти; Атабеков А. – (08.00.05) экономика илимдеринин доктору, ОшТУнун профессору; Борубаева Г. Н. – (08.00.05) экономика илимдеринин кандидаты, БатМУнун доценти; Умаров С. У. – (08.00.05) экономика илимдеринин кандидаты, ОшТУнун доценти; Амиров Т. К. - (08.00.05) экономика илимдеринин кандидаты, КФТУнун доценти; Базиева А. М. - (08.00.05) экономика илимдеринин кандидаты, ОшМУнун доценти; Эрматова А. И. - (08.00.05) БатМУнун экономика илимдеринин кандидаты; Умуралиева А. Ш. - (08.00.10) БатМУнун экономика илимдеринин кандидаты; Ураимов М. У. - (08.00.05) экономика илимдеринин кандидаты, доцент; Бердиев А. Б. – (02.00.01) х.и.к., профессор, экономика кафедрасы; Абдраева Н. И. – БатМУнун ага окутуучусу; Абдивап кызы У. - (08.00.05) БатМУнун экономика илимдеринин кандидаты; Осмонов З. А. – (08.00.05) Экономика кафедрасынын э.и.к., доцент; Нишанбаева М. А. - экономика кафедрасынын окутуучусу; Холиков А. Н. – Экономика кафедрасынын улук окутуучусу; Усонов М. М. - (08.00.05) Социалдык-экономикалык жана укук кафедрасынын экономика илимдеринин кандидаты, доцент; Жороева А. Г. – Экономика кафедрасынын улук окутуучусу; Дехканов У.А.- (08.00.05) э.и.к., СГЭИнин ага окутуучусу.

Күн тартиби:

Баткен мамлекеттик университетинин Экономика кафедрасынын изденүүчүсү Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» темасындагы диссертациялык ишин талкуулоо.

Илимий жетекчиси экономика илимдеринин доктору, доцент Гыязов Айдарбек Токторович.

Угулду:

Отурумдун төрагасы э.и.к., доцент Усонов М. М. Кунназаров Айбек Ысмайылович Кыргыз Республикасынын жараны, 1993-жылдын 19-майында Баткен облусунун Баткен районундагы Достук айылында туулган. 2011-жылы Сагын Кожобаев атындагы Самаркандек гимназия-жатак мектепти аяктаган. 2016-жылы Ош мамлекеттик университетинин Бизнес жана Менеджмент факультетинин “Экономист-менеджер” адистигини аяктаган.

Азыркы учурда Баткен мамлекеттик университетинин Уюштуру, тарбия жана жаштар иштери боюнча департаментинин башчысы, Кызыл-Кыя технология, экономика жана укук институтунун, техника, экономика жана курулуш кафедрасында окутуучу болуп иштейт.

Кунназаров Айбек Ысмайылович БатМУнун "Техника, экономика жана курулуш" кафедрасынын изденүүчүсү. Диссертациянын темасы: «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу», БатМУнун Окумуштуулар кеңешинин жыйынында диссертациянын темасы бекитилген. (2016-жылдын 18-октябрь № 2 протокол 2022-жылдын 27-октябрь № 1). Илимий жетекчиси: э.и.д., доцент Гыязов Айдарбек Токторович, илимий жетекчинин пикири бар. Диссертация БатМУнун Кызыл-Кыя технология, экономика жана укук институтунун техника, экономика жана курулуш кафедрасында аткарылды.

Изилдөө темасы боюнча 15 илимий макала жарык көргөн, анын ичинен илимий макала жарык көргөн РИНЦ системасы, 1 SCOPUS макаласы, УАК тарабынан сунушталган илимий басылмаларда 6 макала Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу импакт-фактор 0,1ден кем эмес (жалпы көлөмү 8,5 п.п.) басылмалардан жарык көргөн.

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын Кандидаттык диссертацияларды коргоо жөнүндөгү Жобого ылайык Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин диссертациялык ишин талкуулоону баштоо сунушу бар.

Изденүүчү Кунназаров Айбек Ысмайылович өзүнүн илимий изилдөөсүнүн негизги жоболору жөнүндө баяндама жасоого уруксат берилет.

Кунназаров А. Ы.: Урматтуу отурумдун катышуучулары! Сиздердин талкууга «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» темасы боюнча 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча диссертациялык ишим сунушталат.

Диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугу Кыргыз Республикасынын бардык чарба жүргүзүүчү субъектилери тарабынан жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу маселелерине көңүл буруунун жогорулашына байланыштуу. Прогрессивдүү кыргыз коомунда экологиялык позиция азыр ачык калыптанып, экопродукцияга олуттуу суроо-талап жаралды. Күчтүү экологиялык баалуулуктар биздин өлкөнүн глобалдык интеграцияланган бизнес чөйрөсүнө терең сиңип калды. Ата мекендик бизнести жогорку деңгээлдеги экологиялык жоопкерчиликти көрсөтүүгө үндөгөн бизнес экологиялык маданият калыптанды.

Баяндалган жеке экологиялык демилгелер мамлекет тарабынан колдоого алынат жана жетекчиликке алынат. Улуттук деңгээлде Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономиканы өнүктүрүү саясаты жарыяланды. Бул Кыргыз Республикасынын

Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясында чагылдырылган, ал ата мекендик экономикалык тутумда экономикалык өсүүнүн “жашыл” багытын ишке ашыруу үчүн бекем мыйзамдык негизди түзгөн. Ал Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгы менен 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук программасы менен толукталып, декарбонизация өлкөбүздүн “жашыл” экономикасынын артыкчылыктуу багыты катары белгиленди.

Көйгөйдүн иштелип чыгуу даражасы. Бул тармактагы көйгөй Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканы өнүктүрүү үчүн зарыл болгон практикалык иш-чаралардын жетишсиз конкреттештирилгендигинде, ошондой эле ата мекендик экономикалык тутумдун бул курсун күчтүү илимий-методикалык жактан камсыз кылуунун жетишсиздигинде.

Кыргыз Республикасынын социалдык - экологиялык -экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасы Д.Ж. Асанбекова, М.Джан, Н.Жолдошев, Т.Жолдошева, А.Т. Жакыпбекова, Ж.И. Истамкулов, А.Кадыралиев, Х.Кан, У.А. Кенжебек, В. Кожоголова, А. Кожомкулова, А.М. Козубалаева, Г.А. Кулчинова, Л.Майсигов, Л.Мардалиева, К.Н. Мурат, И.И. Озийгит, У.Суеркулов, Г.Супаева, Б.М. Туманбаев, А.Хожаоглу-Озийгит, Т.М. Чодураев, Ж.Шералиева, И.Э. Ялчин жана башкалардын изилдөөлөрүндө баяндалган.

Жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу темасы боюнча жарыяланган көп сандагы эмгектер бул диссертациялык изилдөө үчүн бекем теориялык негиз болуп саналат. Бирок, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумуна айлана-чөйрөнү сарамжалдуу башкаруу концепциясын колдонуунун көптөгөн илимий, методологиялык жана колдонмо маселелери чечилбеген бойдон калууда. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоо үчүн көрсөткүчтөрдүн так тутуму түзүлө элек.

Бул баалоо үчүн колдо болгон методдордун көпчүлүгү тар чөйрөгө багытталган, ошондуктан алар өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу жөнүндө жарым-жартылай, бир тараптуу гана түшүнүк берет. Кыргыз Республикасындагы “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүгү, ошондой эле ата мекендик социалдык - экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин маңызы белгисиз, ал эми ата мекендик “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнү мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү так эмес.

Бул диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун заманбап тажрыйбасын жана келечегин изилдөөгө байланыштуу учурдагы адабияттардагы аныкталган боштуктарды толтурууга багытталган, бул жагдай теманы тандоону аныктаган.

Диссертациянын максаты - Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасын изилдөө жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин аныктоо. Бул максатка жетүү үчүн диссертацияда төмөнкү милдеттер чечилет:

- жаратылышты пайдалануунун концепциясын тактоо, экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашын калыптандыруу жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасын сунуштоо;
- өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлеринин тутумун жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоону сунуштоо;
- Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү (поликритериалдык баа берүү) жана анын натыйжалары боюнча Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун жана туруктуулугунун имитациялык моделин түзүү;
- Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин сунуштоо;
- Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритмин иштеп чыгуу;
- 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштарды берүү.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси келечек багыттарды негиздөөдө, комплекстүү илимий-методикалык камсыздоону жана Кыргыз Республикасында анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу жолу менен жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча колдонулуучу сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациянын бул тармактагы адабиятка кошкон салымы жана алынган натыйжалардын теориялык мааниси жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндө теориялык идеяларды системалаштыруу, Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өзгөчөлүктөрүн тактоо, ошондой эле анын кемчиликтерин жана аларды жоюу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо болуп саналат.

Диссертацияда камтылган илимий иштелмелер Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессинде “Экологиялык экономика”, “Жашыл экономика”, “Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу”, “Корпоративдик экологиялык жоопкерчилик” сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси диссертацияда түзүлгөн Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу призмасы аркылуу биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин ачып бергендиги менен шартталган. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан кыйла артыкчылыктан сценарийди практикага киргизүү боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын толук ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

1) Коомдогу иштердин, экономиканын жана табияттын абалынын айкалышына жараша туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүүсүнүн бир нече түрлөрү аныкталды. Эгерде социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжалуулуктун жогорку деңгээли бир убакта байкалса, экономикалык тутумдун туруктуу социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнө жетишилет. Калган бардык учурларда бул тутумдун өнүгүшү туруктуу эмес.

Алсак, экологиялык натыйжалуулугу жогору, бирок социалдык-экономикалык натыйжалуулугу төмөн экономикалык тутумдун социалдык-экономикалык кризиси анын интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда келип чыгат. Социалдык-экономикалык натыйжалуулугу жогору, бирок экологиялык натыйжалуулугу төмөн болгон экономикалык тутумдун экологиялык кризиси анын интенсивдүү экономикалык өсүшүнүн жана социалдык прогрессинин фонунда пайда болот. Эгерде социалдык-экономикалык жактан да, экологиялык жактан да натыйжалуулук төмөн болсо, бул экономикалык тутумдун системалуу кризисин шарттайт, анда толугу менен социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүү жок деп эсептелет.

2) Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формула сунушталды, ага ылайык жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу берилген тутумда жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулугунун орточо арифметикалык маанисин табуу менен аныкталат. Алардын ар бири өзүнчө бааланат, бул жагдай терең, толук баа берүүнү камсыздайт жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугунун өзгөрүшүнүн себеп-натыйжа байланыштарын аныктоого мүмкүндүк берет.

Ошону менен бирге өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоочу шкала иштелип чыкты. Бул шкалага ылайык, өлкөнүн экономикалык, социалдык жана экологиялык туруктуулугуна туура келген Туруктуу өнүктүрүү максаттарынын (ТӨМ) көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык маанилери канчалык чоң, ал эми ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүшү канчалык аз болсо, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасы ошончолук туруктуу болот.

3) 2022-жылы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн натыйжасында жаратылышты пайдалануунун топтолгон жетишкендиктеринин өсүү темпи жаратылышты пайдалануунун кемчиликтеринин өсүү темпине караганда тезирээк экендиги аныкталган. Бул Кыргыз Республикасынын социалдык -экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтүп турат. Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун интегралдык туруктуулугу жогору, жаратылышты пайдалануунун туруктуулугунун өзгөрүүсү төмөн болуп чыкты.

Автордук шкала боюнча, бул айкалыштыруу биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумундагы жаратылышты пайдалануу практикасынын “дээрлик жетишилген туруктуулугу” катары чечмеленет. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык

тутумун өнүктүрүүнүн оптималдуу түрүнө - туруктуу өнүгүүгө өтүүнү болжолдойт. Бул жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугун жана туруктуулугун, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугун андан ары жогорулатууну талап кылат.

4) Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу потенциалын толук ишке ашыруу үчүн жогоруда аталган себептердин бардыгын жоюу, ошону менен биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү зарыл. Анын өзгөчөлүгү - Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасын өнүктүрүүдө негизги ролду жеке рыноктун агенттерине бергендигинде. Бирок бул роль стихиялуу эмес, ата мекендик экономикалык тутумда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу үчүн стратегиялык артыкчылыктарды, талаптарды, нормаларды, стандарттарды белгилеген мамлекеттик жөнгө салуучу органдардын так жетекчилиги астында аткарылат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча жеке рыноктун агенттеринин аракеттерин жөнгө салууну жакшыртуу үчүн мамлекет тарабынан бул аракеттер жекече эмес, жамааттык түрдө жүргүзүлөт. Бул максатта Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасынын бизнес чөйрөсүндө төрт перспективдүү интеграциялык процессти: мамлекеттик-жеке өнөктөштүк, экологиялык кластерлер, “жашыл” эркин экономикалык аймактар жана “жашыл” технопарктерди пайдалануу сунушталды.

5) Кыргыз Республикасында «жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу максатында (адегенде 2026-жылга чейин, андан кийин 2027-2030-жылдары) анын натыйжалуулугу жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыгы боюнча 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты. Ал 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун үч баскыч менен жогорулатууну камтыйт.

Биринчи баскыч- жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугундагы чабал жактарды жоюу. Экинчи баскыч - ар кандай критерийлер боюнча натыйжалуулуктун ажырымын жоюу - жаратылышты туруктуу пайдаланууга жетишүү. Үчүнчү баскыч - натыйжалуулукту тең салмактуу жогорулатуу жана жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун бекемдөө.

6) Биздин өлкөдө “жашыл” экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө жогорку натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн түзүлгөн “жол картасына” ылайык, 2030-жылга чейин аны толуктоо үчүн Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы иштелип чыкты. Эгерде план аткарылбаса, анда биздин өлкөдө жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун кесепеттери аныкталат. Эгерде кесепеттер олуттуу болсо, келечектеги мезгилде олуттуу четтөөлөр аныкталган расмий статистикалык көрсөткүчтөрдүн пландалган маанилерине жетүү боюнча чараларды күчөтүү зарыл.

Эгерде план ашыгы менен аткарылса, анда биздин республикада жаратылышты пайдалануунун туруктуулугу үчүн кесепеттери аныкталат. Эгерде кесепеттер олуттуу

болсо, анда расмий статистиканын башка көрсөткүчтөрүнүн өсүү темптерин тездетүү мүмкүндүгү такталат. Эгерде мындай жагдай ыктымал болсо, өсүү темпин тездетүү мүмкүн болгон көрсөткүчтөр үчүн пландаштырылган маанилерди жогорулатуу сунушталат. Эгерде мындай жагдай мүмкүн болбосо, расмий статистиканын бул көрсөткүчү боюнча максаттуу көрсөткүчкө жетишүүгө багытталган иш-чараларды каржылоону кыскартуу максатка ылайыктуу. Бул пландан четтөөлөрдүн алдын алат жана иш жүзүндө пайда болсо, аларды оңдойт.

Изденип алуучунун жеке салымы. Диссертацияны жазууда изденип алуучунун фундаменталдык изилдөөлөрү «жашыл» экономикада башкаруунун объектиси катары жаратылышты пайдалануунун илимий түшүнүгүн тактады. Туруктуулуктун критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүшүнүн автордук типологиясы ишке ашырылган. Мониторингге автордун илимий-методикалык мамилеси иштелип чыккан жаратылышты пайдалануунун рационалдуулугуна мониторинг жүргүзүү, бул анын поликритериалдуулугунун негизинде баа берүүнүн тактыгын жогорулатууга, ошондой эле натыйжалуулук жана туруктуулук позициясынан баа берүүнүн натыйжаларын сапаттык чечмелөөнү жакшыртууга мүмкүндүк берет. Көрсөтүлгөн ыкма сыноодон өттү, ал Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өзгөчөлүктөрүн аныктоого, анын кемчиликтерин негиздөөгө жана аларды жоюунун келечегин көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору төмөндөгүдөй сыноолордон өткөрүлдү.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы. Автордун диссертациянын темасы боюнча жалпы көлөмү 8,5 б.т. түзгөн 15 илимий эмгеги жарык көргөн. Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары илимий-практикалык конференцияларда баяндалган.

Иштин негизги мазмуну.

1. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды.

Жаратылышты пайдаланууга автордук аныктама берилген, ал чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары түшүндүрүлөт, бул экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону камтышы керек. Берилген аныктама жаратылышты пайдалануунун оң жана терс практикасын так айырмалоого мүмкүндүк берет.

2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн критерийлердин тутуму жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталды, ал жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формуланы жана өлкөнүн социалдык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоо үчүн атайын иштелип чыккан шкаланы өз ичине камтыйт.

Экономикалык тутумдун социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун комплекстүү баалоо боюнча критерийлердин жыйындысы түзүлгөн.

3. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык--экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо боюнча автордук методикага ылайык 2022-жылы өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү. Интегралдык натыйжалуулук төмөнкүчө эсептелди: $ИН = (0,51 + 2,18 + 0,64)/3 = 3,33/3 = 1,11$.

Бул жагдай жаратылышты пайдаланууда жалпы жетишкендиктердин өсүү темпи жаратылышты пайдалануудагы жалпы кемчиликтердин өсүү темпине караганда тез экенин билдирет. Алынган баалоонун натыйжасы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтөт.

Ошондой эле Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугуна мониторинг жүргүзүлүп, Кыргыз Республикасынын 2023-жылдагы бул өнүгүүсүнө поликритериалдык баа берилген.

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми сунушталды, анын артыкчылыктары экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү, рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экологиялык инвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу) болуп саналат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу потенциалын толук ишке ашыруу үчүн жогоруда аталган себептердин бардыгын жоюу, ошону менен биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү зарыл. Буга жетишүүдө “жашыл” экономикада интеграциялык процесстерди жигердештирүү сунушталды.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин колдонуудагы механизмге салыштырмалуу өзгөчөлүгү мында - Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасын өнүктүрүүдө жеке рыноктун агенттерине негизги ролду берет. Бирок бул роль стихиялуу эмес, ата мекендик экономикалык тутумда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу үчүн стратегиялык артыкчылыктарды, талаптарды, нормаларды, стандарттарды белгилеген мамлекеттик жөнгө салуучу органдардын так жетекчилиги астында аткарылат.

5. 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу эсептелет.

Кыргыз Республикасында «жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүздүгүн (адегенде 2026-жылга чейин, андан кийин 2027-2030-жылдары) камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыгына таянуу менен (ушул диссертациянын 2.2-пункту), 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу алгоритми иштелип чыккан.

Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун сүрөттөлгөн алгоритми төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ: жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-аракеттердин так ырааттуулугу; жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу 2030-жылга чейин мезгилдүүлүккө бөлүштүрүү; ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү; жаратылышты натыйжалуу жана туруктуу пайдаланууну бир эле учурда жогорулатуу; жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну көзөмөлдөө.

6. Жогоруда көрсөтүлгөн алгоритмге ылайык, 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал өз ичине 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндөгү теориялык ойлор системалаштырылды. Бул жагдай жаратылышты кабыл алуу критерийи жана ага жаратылышты пайдалануу субъектилеринин мамилеси боюнча жаратылышты пайдалануу экономикасынын маңызын чечмелөөдө концептуалдык ыкмалардын автордук классификациясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Ага ылайык жаратылышты пайдалануу экономикасынын маңызын чечмелөөнүн үч концептуалдык ыкмасы аныкталган, алар: керектөөчү, сарамжалдуу жана жоопкерчиликтүү мамиле болуп саналат жана анын теориясы менен практикасынын өнүгүшүнө жараша бири-бирин алмаштырат.

2. Акыркы заманбап мамиленин негизинде жаратылышты пайдалануунун автордук аныктамасы чарба жүргүзүүчү субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары берилген, ал экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону билдирет.

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өзгөчөлүктөрү: жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну мамлекеттик каржылоого караганда жеке каржылоонун басымдуу болушу; токойлорду кыюуну кыскартууда жана корук аймактарды коргоодо мамлекеттик субсидиялардын негизги ролу; абага чыгындыларды жана 1-класстын калдыктарын азайтууда коммерциялык экологиялык каржылоонун негизги ролу; токойлорду калыбына келтирүү, суу булактарынан суу алуу жана ченемдик тазаланган сууну агызуу көлөмү, зыяндуу заттарды, үчүнчү жана төртүнчү класстагы калдыктарды зыянсыздандыруу үчүн финансылык рычагдардын жоктугу белгиленген;

Жаратылышты пайдалануунун топтолгон жетишкендиктеринин өсүү темпи жаратылышты пайдалануунун топтолгон кемчиликтеринин өсүү темпине караганда тезирээк, ал эми жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу жогору деген тыянак чыгарылды. Бирок, 2022-2023-жылдары Кыргыз Республикасын туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүү (11,9% вариация менен орточо 74,8 баллды түзөт) анын интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда экономикалык тутумдун социалдык-экономикалык кризисинин түрүнө туура келет. Бул биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдары теңдемсиз экенин көрсөтөт: социалдык (80,7 балл) жана экологиялык (79,2 балл) өнүгүү экономикалык (64,6 балл) өнүгүүдөн алдыда турат.

6. Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан аныкталган. Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык туруктуулугу тең салмактуу боло турган жана ар бири 80 баллды түзгөн эң келечектүү сценарий сунушталат. Бул сценарий жеке экологиялык инвестицияларды 1819,30%га көбөйтүүнү, ошондой эле 2026-жылга чейин жаратылышты коргоого республикалык бюджеттен мамлекеттик каржылоону 96,14%га кыскартууну сунуштайт.

Көңүл бурганыңыздар үчүн рахмат!

Отурумдун төрагасы э. и. к., доценти Усонов М. М. - чоң рахмат Айбек Ысмайылович. Урматтуу кеңейтилген кафедралык отурумдун мүчөлөрү, суроолорго кайрылыңыздар. Кимде кандай суроолор бар?

Атабеков А. К. – (08.00.05) э.и.д., профессор: - түшүндүрүп бериңизчи, жаратылышты пайдалануунун экономикасы, башкача айтканда теориялык негиздери эмнеде? Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө сөз болгондо, жаратылышты пайдалануу экономикасы кайсы тармакты изилдейт?

Кунназаров А. Ы.: - Рахмат сурооңузга актуалдуу суроо болду. Жаратылышты пайдалануу экономикасы фундаменталдык илим деңгээлинде чарба жүргүзүүчү субъектилердин жана чарба жүргүзүүчү тутумдардын иштешинин жана өнүгүүсүнүн экологиялык аспектилерин изилдейт, ал эми эмпирикалык деңгээлде бул чарбалык субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсүнүн жыйындысы болуп саналат. Ал жаратылышты пайдалануунун үч багыттуу комплексин камтыйт. Биринчи багыт айлана-чөйрөдөн жаратылыш ресурстарын алуу жана аларды чарбалык ишмердүүлүк процессинде кайра өзгөртүп түзүү менен байланышкан.

Экинчи багыт өндүрүш жана керектөө калдыктарынан турат. Үчүнчү багыт - чарба жүргүзүүчү субъектилердин иштеши үчүн климаттык чөйрө болуп эсептелет. Илимий жана экономикалык категория катары жаратылышты пайдалануунун маңызын түшүнүү чарба жүргүзүүчү тутумдардын ортосундагы айлана-чөйрөнүн абалынын айырмачылыктарын түшүндүрүү үчүн маанилүү. Алгач ар бир аймак өзүнүн уникалдуу чөйрөсүнө ээ болгондугунан тышкары, экономикалык өсүү, индустриялаштыруу жана жаратылыш ресурстарын пайдалануу боюнча тажрыйба топтоонун жүрүшүндө экономиканын экологиялык изи таризделген.

Бүгүнкү күнгө чейин экологиялык көйгөйлөрдүн глобалдуу масштабына, анын ичинде климаттын өзгөрүшүнө байланыштуу көйгөйлөргө карабастан, чарба жүргүзүүчү тутумдар бул көйгөйлөрдүн аларга тийгизген таасирин ар кандай деңгээлде баамдашат. Буга байланыштуу илимий- практикалык көз караштан алганда, айлана-чөйрөнүн абалынын өзгөрүшүнүн чарба жүргүзүүчү тутумдардагы себеп-натыйжа байланыштарын аныктоо кызыгууну жаратат, анткени бул жаратылышты пайдалануунун эң натыйжалуу ыкмасын тандоо мүмкүнчүлүгүн ачат.

Самиева К. Т. – (08.00.05) э.и.к., доцент: - сиз иштеп жаткан биринчи суроо чарбанын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашын иштеп чыктыңыз, өз ара аракеттенүү системасын түшүндүрүп бериңизчи жана бул туруктуу өнүгүүгө кандай таасир этет? Ал эми экономикалык системасын өнүктүрүү боюнча иштин экинчи суроо түрлөрү булакта иштелип чыккан, кандай артыкчылыктары бар мурункулар, сураныч, конкреттештирүү?

Кунназаров А. Ы: - Рахмат суооңуз үчүн ыраазычылык билдирем, биринчи маселе боюнча жаратылышты пайдаланууга автордук аныктама берилген, ал чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары түшүндүрүлөт, бул экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону камтышы керек. Берилген аныктама жаратылышты пайдалануунун оң жана терс практикасын так айырмалоого мүмкүндүк берет.

Жаратылышты пайдаланууда айлана-чөйрөгө негизсиз зыян келтирген жана ар түрдүү кызыкдар тараптардын ачык сынына алып келген практикасы терс деп эсептелет. Жаратылышты пайдалануу ТӨМгө ылайык ишке ашырылган жана экономикалык гана эмес, экологиялык көз караштан да натыйжалуу болгон практиканы дурус деп кароо максатка ылайыктуу. Жогоруда сунушталган аныктамалардын негизинде экономиканын социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашы түзүлдү.

Обочолонгон экономикалык өнүгүү, обочолонгон коомдук өнүгүү же экономикалык тутумдун обочолонгон экологиялык өнүгүүсү, ошондой эле социалдык-экономикалык өнүгүүнүн, социалдык жана экологиялык өнүгүүнүн, экономикалык жана экологиялык өнүгүүнүн жыйындысы туруктуу эмес деп таанылат жана алардын бардыгынын кесилишинде гана туруктуу өнүгүүгө жетишилет. Көрсөтүлгөн көз караш экономиканын системалуу социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө жетишүүнүн жогорку татаалдыгын көрсөтөт.

Коомдогу иштердин, экономиканын жана жаратылыштын абалынын айкалыштары практикада кандай байкалып жаткандыгына жараша туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүүсүнүн бир нече түрлөрү аныкталган.

Экинчи суроого байланыштуу, эгерде бир убакта социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжалуулуктун жогорку деңгээли байкалса, экономикалык тутумдун

туруктуу социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө жетишилет. Калган бардык учурларда бул тутумдун өнүгүшү туруктуу эмес. Мисалы, экологиялык натыйжалуулук жогору, бирок социалдык-экономикалык натыйжалуулук төмөн учурда экономикалык тутумдун интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда анын социалдык-экономикалык кризиси келип чыгат.

Социалдык-экономикалык натыйжалуулук жогору, бирок экологиялык натыйжалуулук төмөн болгон экономикалык тутумдун экологиялык кризиси анын интенсивдүү экономикалык өсүшүнүн жана социалдык прогрессинин фонунда пайда болот. Эгерде социалдык-экономикалык жактан да, экологиялык жактан да натыйжалуулук төмөн болсо, бул экономикалык тутумдун системалуу кризисин шарттайт, анда толугу менен социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүү жок болот.

Бөрбаева Г. Н. – (08.00.05) э.и.к., доцент: - Ишиңиздин практикалык жана экономикалык маанисин атаңыз? Ал эми практикалык ишке ашыруу боюнча экинчи суроо, сураныч?

Кунназаров А. Ы.: - Урматтуу Гулбара Назырбековна туура суроо бердиңиз, Алынган натыйжалардын практикалык мааниси келечек багыттарды негиздөөдө, комплекстүү илимий-методикалык камсыздоону жана Кыргыз Республикасында анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу жолу менен жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча колдонулуучу сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациянын бул тармактагы адабиятка кошкон салымы жана алынган натыйжалардын теориялык мааниси жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндө теориялык идеяларды системалаштыруу, Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өзгөчөлүктөрүн тактоо, ошондой эле анын кемчиликтерин жана аларды жоюу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо болуп саналат.

Диссертацияда камтылган илимий иштелмелер Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессинде “Экологиялык экономика”, “Жашыл экономика”, “Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу”, “Корпоративдик экологиялык жоопкерчилик” сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси диссертацияда түзүлгөн Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу призмасы аркылуу биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин ачып бергендиги менен шартталган. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан кыйла артыкчылыктуу сценарийди практикага киргизүү боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын толук ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Амиров Т. К. – (08.00.05) э.и.к., КФТУнун доценти: - изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча биринчи суроо Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну каржылоо түзүмүн түшүндүрүп бериңизчи? Экинчи суроо автоматтык түрдө биринчисинен келип чыгат регрессиялык анализди кантип жасайсыз, сиздин тыянактарыңыз?

Кунназаров А. Ы.: - Рахмат суроонузга, статистикага таянсак, биринчи маселе боюнча изилдөө аныктоо жана каржылоо түзүмүн чектөө мүмкүн 2022-жылы Кыргыз Республикасында курчап турган чөйрөнү коргоо жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу боюнча негизги капиталга инвестициялардын жалпы көлөмү 1842,9 млн сомду, башкача айтканда, өлкөдөгү жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну каржылоонун жалпы көлөмүнүн 60,79% түздү. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга жеке инвестициялардын түзүмүндө жерди коргоого жана сарамжалдуу пайдаланууга инвестициялар басымдуулук кылат (983,3 млн. сом), алардын үлүшү жеке инвестициялардын жалпы көлөмүндө 53,36% түзөт.

Ошондой эле жеке инвестициялардын түзүмүндө саркынды сууларды тазалоого инвестициялар 16,27% (299,9 млн. сом), 10,42% суу ресурстарын коргоого жана сарамжалдуу пайдаланууга (192,1 млн. сом), 1,33% – атмосфералык абаны коргоо боюнча инвестициялар (1,33 млн сом), 0,07% - калдыктарды башкарууга инвестициялар (1,3 млн сом) жана 18,54% - инвестициянын башка чөйрөлөрү (341,7 млн сом) түздү.

Курчап турган чөйрөнү коргоого мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын жалпы көлөмү 1188,7 миллион сомду, башкача айтканда, республика боюнча жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну каржылоонун жалпы көлөмүнүн 39,21 % түздү. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинен айлана-чөйрөнү сарамжалдуу башкарууну каржылоо түзүмүндө айлана-чөйрөнү булганууга каршы күрөшүүгө чыгашалар басымдуулук кылат (263,9 млн. сом), анын үлүшү мамлекеттик экологиялык каржылоонун жалпы көлөмүндө 22,20% түзөт.

Ошондой эле бюджеттик каржылоо түзүмүндө 22,14% жаратылыш парктарына жана коруктарга чыгашалар (263,2 млн. сом), 18,56% - өсүмдүктөрдү химиялаштырууга, коргоого жана карантинге (220,6 млн. сом), 14,43% - ветеринардык диагностикага чыгашалар (14,43 млн. сом), 13,40% - биологиялык ар түрдүүлүктү жана ландшафтты коргоо боюнча башка кызматтарга чыгашалар, 7,82% - эпизоотияга каршы иш-чараларга чыгашалар, 1,04% - жаныбарларды коргоо боюнча чыгашалар, 0,14% - айлана-чөйрөнү коргоо боюнча илимий-изилдөө жана долбоорлоо иштерине чыгымдар жана 0,26% - айлана-чөйрөнү коргоо боюнча башка кызматтарга чыгашалар түзөт.

2-суроого жооп, регрессивдүү анализдин жыйынтыгы боюнча биз каржылоо факторлорунун таасири терс экендигин аныктадык. Алсак, жеке экологиялык инвестициялардын көлөмүнүн 1 млн сомго көбөйүшү менен Кыргыз Республикасында атмосферага экинчи класстагы калдыктардын көлөмү 12,0376 миң тоннага көбөйөт. Айлана-чөйрөнү коргоону мамлекеттик бюджеттен каржылоонун көлөмүнүн 1 млн сомго көбөйүшү менен Кыргыз Республикасында экинчи класстагы аймактардын калдыктарынын көлөмү 176,7685 миң тоннага өсүүдө.

Абдивап к У. – э.и.к., улук окутуучусу: - Айбек Ысмайылович айтыңызчы сураныч, сизге чейин жаратылышты пайдалануу экономикасы жана курчап турган чөйрөнү коргоо маселелери боюнча изилдөөлөрдү ким жүргүзгөн, ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлорду атаңыз?

Кунназаров А. Ы.: - Рахмат эжекей аябай орчундуу суроо бердиңиз. Жаратылышты пайдалануу экономикасынын жана айлана-чөйрөнү коргоонун теориялык негиздери Д.А. Айрапетов, М.В. Алябьева, Т.М. Алябьева, Е.В. Бобрышева, А.А. Булаков, С.А. Вдовин, Е.С. Волкова, Л.И. Гончарова, А Квадрио Курцио, Е.Д. Комаревцева, М.Коммон, В.А. Конобраткина, Д.В. Кудряшова, А.А. Курочкина, Ф.Д. Ларичкин, М.А.

Мельник, Л. Мирошников, О.Г. Невидимова, Е.Н. Островская, В.А. Павленко, Е.Е. Петрова, М.В. Решетова, К.А. Тисделл, Е.О. Ушакова, А.М. Фадеев, С.В. Федосеев, А.И. Холл, А.Э. Череповицын, Ю.Ш. Шадиметов, И.Шумахер, Е.П. Янкович жана башкалардын эмгектеринде чагылдырылган.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун өлчөө критерийлери катары учурдагы адабияттарда атап айтканда Х.Абуду, С.Д. Агъеман, И.Альварес -Меаса, Д.Басак, К.Билал, А.Бозе, М.С. Вавилкин, И.А. Дубровин, Л.Йе, Д.Канная, А.С. Куличенко, Н.С. Пласкова, С.Рой, Р.М.Рио-Белвер, Н.А. Рытова, Р.Сай, Е.Саррабейтия -Бильбао, М.И. Табаш, О.В. Умгаева, П.К. Уэссе кенже, С. Цао, И.Р. Чоудхури, М.Хака-Мадариага, Дж Хан, М. Хосин, М. Шаббир жана башка авторлор жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун жана натыйжалуулугун сунуштайт.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоого байланышкан методологиялык маселелер Н.С. Волостнов, В.А. Гаврилова, А.М. Жороева, М.Н. Игнатьева, Н.А. Кайымов, О.Г. Комарова, А.Л. Лазутина, Н.Е. Назарова, З.Р. Носков, Н.Г. Пусра, Н.Н. Романовская, В.Е. Стровский, Н.К. Суйналиева жана башка изилдөөчүлөрдүн басылмаларында чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын социалдык - экологиялык -экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасы Д.Ж. Асанбекова, М.Джан, Н.Жолдошев, Т.Жолдошева, А.Т. Жакыпбекова, Ж.И. Истамкулов, А.Кадыралиев, Х.Кан, У.А. Кенжебек, В. Кожоголова, А. Кожомкулова, А.М. Козубалаева, Г.А. Кулчинова, Л.Майсигов, Л.Мардалиева, К.Н. Мурат, И.И. Озийгит, У.Суеркулов, Г.Супаева, Б.М. Туманбаев, А.Хожаоглу-Озийгит, Т.М. Чодураев, Ж.Шералиева, И.Э. Ялчин жана башкалардын изилдөөлөрүндө баяндалган.

Умаров С. У. – (08.00.05) э.и.к., доцент: Сураныч, тактоо изилдөөнүн илимий жаңылык деген эмне?

Кунназаров А. Ы.: - Диссертациянын илимий жаңылыгы өлкөнүн социалдык - экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун системалуу түшүнүүнү калыптандырууда, Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүктөрүн тактоодо, ата мекендик социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин маңызын, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн бул тутумду мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүдө турат. Диссертациялык изилдөөнүн төмөнкү натыйжалары илимий билимдин өсүшүнө өбөлгө түзөт:

1. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды;

2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн критерийлердин тутуму жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык

тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталды, ал жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формуланы жана өлкөнүн социалдык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоо үчүн атайын иштелип чыккан шкаланы өз ичине камтыйт.

3. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык--экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү;

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми сунушталды, анын артыкчылыктары экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү, рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экологиялык инвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу) болуп саналат;

5. 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу;

6. Жогорудагы алгоритмге ылайык 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейинки социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

Дехканов У. А. – (08.00.05) э.и.к.: - Диссертациялык изилдөөдө эсептөө үчүн кандай анализ ыкмаларын колдондуңуз? Рахмат.

Кунназаров А. Ы.: - Урматтуу Улукбек Абдухалилович сурооңузга жооп бере кетсем, Диссертациялык изилдөөнүн методикалык аппараты системалык мамиленин жоболоруна таянат жана салыштырма, проблемалык жана SWOT - анализ, вариация анализи, синтез, системалаштыруу, классификациялоо, масштабдоо, таблица жана графикалык метод сыяктуу ыкмаларды камтыйт.

Нишанбаева М. А. – Сиз өлкөнүн коомдук-экологиялык жана экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо үчүн жазуучунун ыкмасын сунуш кылган, ал эмне болуп саналат?

Кунназаров А. Ы. – Сурооузга ыраазчылык билдирем, Сунуш кылынган критерийлер тутумун эске алуу менен өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоонун автордук методу иштелип чыкты. Сунушталган ыкма өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн төмөнкү формуланы колдонууну камтыйт:

$$I \text{ ЖарпИН} = (\text{ЖарпЭН} + \text{ЖарпСН} + \text{ЖарпЭКГН}) / 3 \quad (1)$$

мында ЖарпИН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу, %;

ЖарпЭН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу, %;

ЖарпСН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун социалдык натыйжалуулугу, %;

ЖарпЭКГН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугу, %.

(1) формулага ылайык, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу бул тутумда жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулугунун орточо арифметикалык маанисин табуу менен аныкталат. Алардын ар бири өзүнчө бааланат, бул терең деталдуу баа берүүнү камсыз кылат жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугунун өзгөрүшүнүн себеп-натыйжа байланыштарын аныктоого мүмкүндүк берет.

Осмонов З. А. – (08.00.05) э.и.к., доцент: - Айбек Ысмайылович диссертацияңыздын экинчи главасында сиз жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүздүңүз, ал эмнеден турат?

Кунназаров А. Ы.: - Рахмат Заирбек Абдижапарович берген сурооузга, Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык--экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо боюнча автордук методикага ылайык 2022-жылы өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү. Интегралдык натыйжалуулук төмөнкүчө эсептелди: $ИН = (0,51 + 2,18 + 0,64) / 3 = 3,33 / 3 = 1,11$.

Бул жагдай жаратылышты пайдаланууда жалпы жетишкендиктердин өсүү темпи жаратылышты пайдалануудагы жалпы кемчиликтердин өсүү темпине караганда тез экенин билдирет. Алынган баалоонун натыйжасы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтөт. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугуна мониторинг жүргүзүлүп, Кыргыз Республикасынын 2023-жылдагы бул өнүгүүсүнө поликритериалдык баа берилген.

Холиков А. П. - окутуучусу: - Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы?

Кунназаров А. Ы.: - Рахмат суроонуз үчүн ыраазылык билдиремин, Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 16-июнундагы № 53 «Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Мыйзамын; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясын; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгына ылайык Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасын практикага киргизүү боюнча илимий-методикалык негизди түзөт жана илимий-практикалык сунуштарды берет.

Отурумдун төрагасы э. и. к., доцент Усонов М. М. : - чоң рахмат Айбек Ысмайылович! - Сөз рецензенттерге, э. и. д., профессор А. Б. Карбековага жана э. и. к., доцент А. Ш. Умуралиевага берилет.

Карбекова А. Б.: - (08.00.05) э.и.д., профессор: «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темада Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин диссертациялык ишин карап чыгып.

Бул теманын актуалдуулугу дүйнөнүн ар кайсы региондорунда экологиялык көйгөйлөрдүн санынын өсүшүнөн, анын социалдык-экономикалык абалына жана экономиканын калыптанып калган структурасынын өзгөчөлүктөрүнө жараша ар бир өлкөнүн өзгөчөлүгүн эске алуу зарылдыгынан улам мурдагыдай эле жогору бойдон калууда. Экологиялык көйгөйлөр региондун өнүгүү келечегине жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө олуттуу таасирин тийгизет, анткени анын ишинин экономикалык көрсөткүчтөрүндө, инвесторлор жана калк үчүн жагымдуулугунда чагылдырылат, бул миграциялык процесстерге, квалификациялуу жумушчу күчүнүн болушуна таасирин тийгизет. Индикаторлордун комплекси социалдык-экономикалык коопсуздуктун абалын диагностикалоодо негизги ролду ойной тургандыгы далилденген. Индикаторлор системасы туруктуу өнүгүүнүн кандайдыр бир критерийи болуп саналат, аны сактоо, контролдоо жана аларга жетишүү боюнча активдүү аракеттерди көрүү зарыл.

Диссертациялык изилдөөдө системалык мамиленин жоболору колдонулган жана өзүнө салыштырма, проблемалык жана SWOT-анализ, вариация анализи, синтез, системалаштыруу, классификациялоо, масштабдоо, ошондой эле таблицалык жана графикалык метод сыяктуу ыкмаларды камтыйт, бул эсептөөлөрдүн ишенимдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берди. Иште Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатууну камсыз кылуу боюнча изилдөө жүргүзүлүүдө, анткени азыркы шарттарда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугунун коркунучу өзгөчө жогору, ал натыйжалуулукту жогорулатууга терс факторлордун таасирин күчөтөт, Бул адистиктин паспортуна толук өлчөмдө жооп берет жана сунуштарды жана рекомендацияларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Диссертациялык иш жалпысынан аяктады деп эсептелет, аныкталган сын-пикирлер жана кемчиликтер рекомендациялык мүнөзгө ээ жана диссертациялык изилдөөнүн илимий жана практикалык маанисин төмөндөтпөйт. Изилденген диссертациялык иш белгиленген талаптарга ылайык аткарылган, иште негиз болуп Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун сунушталган өркүндөтүлгөн уюштуруу-экономикалык

механизми эсептелет деп эсептейм, анын артыкчылыктары болуп экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн кыскартуу жана аны жеке эко-инвесторлорго которуу, рыноктордо «жашыл» атаандаштыкты стимулдаштыруу, эко-инвестицияларды өстүрүү жана жаратылышты пайдаланууну циклдик рационалдаштыруу эсептелет, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдаланууну рационалдаштыруу багыттарын системалуу камтуу (боштуктарды толтуруу). Коомдук коргоого сунушталат.

Умуралиева А. Ш. – э.и.д., доцент: Жүргүзүлгөн изилдөөнүн илимий жаңылыгы дүйнөдө ишке ашырылып жаткан экологиялык рейтингдердин негизинде Кыргызстандын абалын жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун социалдык-экономикалык баалоого баа берүүдө, ошондой эле региондун экологиясынын абалын мүнөздөгөн статистикалык көрсөткүчтөрдү талдоодо жана алардын катарын жаңы Индикаторлор менен толуктоодо турат. Изилдөөнүн максаты-өлкөдөгү экологиялык кырдаалга баа берүүнүн алынган натыйжаларын жалпылоо жана ага ылайык Кыргыз Республикасынын мисалында өлкөнүн экологиялык-экономикалык коопсуздугун жана калктын жашоо сапатын жогорулатуунун негизги багыттарын түзүү.

2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу эсептелет.

2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун үч баскыч менен жогорулатуу болжолдонот. Биринчи баскыч - жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулуктагы чабал жактарды жоюу. Экинчи баскыч - ар кандай критерийлер боюнча натыйжалуулуктун ажырымын жоюу - экологияны туруктуу башкарууга жетишүү. Үчүнчү баскыч - натыйжалуулукту тең салмактуу жогорулатуу жана жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун бекемдөө.

Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун сүрөттөлгөн алгоритми төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ: жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-аракеттердин так ырааттуулугу; жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу 2030-жылга чейин мезгилдүүлүккө бөлүштүрүү; ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү; жаратылышты натыйжалуу жана туруктуу пайдаланууну бир эле учурда жогорулатуу; жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну көзөмөлдөө.

08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга сунушталган «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темадагы Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин кандидаттык диссертациясын карап чыгып, аяктаган жана өз алдынча иш деп эсептейм жана эл алдында коргоого сунушталат.

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн сунушталган диссертация диссертациялык кеңештин профилине туура келет.

Иште Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун камсыз кылуу жана жогорулатуу боюнча изилдөөлөр жүргүзүлүүдө, анткени азыркы учурда бүткүл дүйнөдө жана Кыргызстанда экологиялык көйгөйлөрдүн бардык тирүү системаларга катастрофалык таасири таанылат. Экономикалык системаны туруктуу өнүктүрүүнүн заманбап тенденцияларын талдоо менен, илимий-техникалык жана социалдык прогресстин таасири астында анын масштабдуу трансформациясын белгилөөгө болот, ал адам ишмердигинин дээрлик бардык чөйрөсүн камтыды. Кыргыз Республикасынын көпчүлүк региондору Экологиялык жана экономикалык коопсуздукту камсыз кылуу менен байланышкан кыйынчылыктарды башынан кечирүүдө, бул 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистигинин паспортуна толук жооп берет.

Диссертациялык изилдөөдө алдыга коюлган милдеттер коюлган максаттын маңызын толук ачып берет, милдеттер жетишээрлик ырааттуу түрдө аныкталат, алар теориялык – эмпирикалык, монографиялык, аналитикалык изилдөөлөр, статистикалык – ыктымалдык метод, илимий изилдөөнүн системалык, логикалык, салыштырма ыкмалары аркылуу ишке ашты. изилдөө.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын региондорундагы экологиялык көйгөйлөр илимий-техникалык прогресстин экинчи жагы жана ишканалардын интенсивдүү экологиялык балансташпаган чарбалык ишинин натыйжасы болуп саналат, бул калктын жашоо сапатынын төмөндөшүнө, адамдардын оорусунун көбөйүшү, аймактагы демографиялык абалдын начарлашы жана социалдык-экономикалык көйгөйлөрдүн курчушу.

Диссертациялык изилдөө темасынын актуалдуулугу Кыргыз Республикасындагы бардык чарба жүргүзүүчү субъекттер тарабынан жаратылышты пайдаланууну рационалдаштыруу маселелерине көбүрөөк көңүл буруу менен шартталган. Прогрессивдүү кыргыз коомунда азыркы учурга карата экологиялык позиция так калыптанып, эко-продукцияга олуттуу суроо-талап калыптанدى. Биздин өлкөнүн глобалдык интеграцияланган ишкер чөйрөсүндө жогорку экологиялык баалуулуктар терең тамыр жайган. Ишкердик экологиялык маданият калыптанды, ал ата мекендик бизнестин корпоративдик экологиялык жоопкерчиликтин жогорку деңгээлин көрсөтүүсүнө өбөлгө түзөт.

Авторефераттын белгиленген максаттарга жана милдеттерге, диссертациялык иштин главаларынын жана пунктчаларынын мазмунуна толук шайкештигин белгилейбиз.

Изилденген диссертациялык иш белгиленген талаптарга ылайык аткарылган, иште негиз болуп берилген автордук механизм жана жогоруда көрсөтүлгөн алгоритмге ылайык, 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал өз ичине 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну боюнча «жол картасы» түзүлдү. Биздин өлкөдө «жашыл» экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө жогорку натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн түзүлгөн «жол картасына» ылайык аны толуктоо

үчүн 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы иштелип чыкты.

Сунушталган диссертациялык иш КР УАКтын кандидаттык диссертацияларга болгон талаптарын канааттандырат жана эл алдында коргоого сунушталат.

Жыйынтык:

Колдонулган маалымат анык. Илимий жана практикалык материалдарды колдо болгон көлөмү жетиштүү изилдөөнүн максаттары жана милдеттери маанисин чагылдырат. Көйгөйлөр изилдөө экономикалык илимдин жана тармактык юридикалык илимдердин инструменттерин колдонуу менен жүргүзүлдү. Мында изилдөөнүн базалык булактары болуп ченемдик укуктук актылар, Кыргыз Республикасынын расмий статистикалык органдарынын маалыматтары, архивдик материалдар чыккан.

Теориялык база ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуу-экономисттердин эмгектери, эл аралык жана жалпы улуттук конференциялардын материалдары, мезгилдүү илимий журналдардагы басылмалар жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоонун методикалык жана теориялык маселелери боюнча автордун өз изилдөөлөрү болгон.

Жалпысынан, изденүүчү Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары ишенимдүү жана негиздүү.

Изденип алуучунун жеке салымы. Диссертацияны жазууда изденип алуучунун фундаменталдык изилдөөлөрү «жашыл» экономикада башкаруунун объектиси катары жаратылышты пайдалануунун илимий түшүнүгүн тактады. Туруктуулуктун критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүшүнүн автордук типологиясы ишке ашырылган. Мониторингге автордун илимий-методикалык мамилеси иштелип чыккан жаратылышты пайдалануунун рационалдуулугуна мониторинг жүргүзүү, бул анын поликритериалдуулугунун негизинде баа берүүнүн тактыгын жогорулатууга, ошондой эле натыйжалуулук жана туруктуулук позициясынан баа берүүнүн натыйжаларын сапаттык чечмелөөнү жакшыртууга мүмкүндүк берет. Көрсөтүлгөн ыкма сыноодон өттү, ал Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрүн аныктоого, анын кемчиликтерин негиздөөгө жана аларды жоюунун келечегин көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун автордук өркүндөтүлгөн уюштуруу-экономикалык механизмин иштеп чыгуу болду, анын артыкчылыктары болуп экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн кыскартуу жана аны жеке эко-инвесторлорго өткөрүү, рыноктордогу «жашыл» атаандаштыкты стимулдаштыруу, эко-инвестицияларды өстүрүү жана жаратылышты пайдаланууну циклдик рационалдаштыруу саналат, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдаланууну рационалдаштыруу багыттарын системалуу камтуу (боштуктарды толтуруу).

Автордук ыкма төмөнкү иштеп чыгууларды жана сунуштарды камтыйт:

1. экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу;

2. мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү;

3. рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экоинвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу;

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу).

Издөнүүчү Кунназаров Айбек Ысмайловичтин докладынын негизинде жана «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темада аткарылган диссертациялык ишти талкуулоонун жыйынтыгы боюнча, 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденүүчү, «Социалдык-экономикалык жана укук» кафедрасынын кеңейтилген отурумуну

Токтом кылат:

1. Баткен мамлекеттик университетинин техника, экономика жана курулуш кафедрасы жана Социалдык-экономикалык жана укук кафедрасынын кеңейтилген отурумунун корутундусу бекитилсин.

2. Кунназаров Айбек Ысмайловичтин «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» темасындагы диссертациялык иши жалпысынан аяктады деп эсептелет жана 08.00.05 – «Тармактык экономика» адистигине ылайык келет.

08.00.05 – «Тармактык экономика» адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн Кунназаров Айбек Ысмайловичтин «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» темасындагы диссертациялык иш мындан аркы коргоо үчүн диссертациялык кеңешине сунушталсын.

Отурумдун төрагасы, э.и.к., доцент: Усонов М. М.

Отурумдун катчысы: Дуйшеев Э. К.

Тастыктаймын:

Кадрлар департаментинин башчысы: Абдуллаева С. М.

